

УДК 821.161.1-31.09

Хомчак О. Г.

АСОЦІАТИВНО-ВЕРБАЛЬНЕ ПОЛЕ КОНЦЕПТУ ГОРА В УКРАЇНСЬКІЙ МОВНІЙ КАРТИНІ СВІТУ

У статті репрезентується досвід аналізу концепту гора; аналізуються особливості його мовної об'єктивації; визначаються когнітивні ознаки концепту гора за допомогою даних вільного асоціативного експерименту серед студентів МДПУ імені Богдана Хмельницького.

Ключові слова: концептуальна модель, концепт, когнітивна ознака, асоціативно-вербальна (когнітивна) модель.

Хомчак Е. Г. Ассоциативно-вербальное поле концепта гора в украинской языковой картине мира. – Статья.

В статье репрезентируется опыт анализа концепта гора; анализируются особенности его языковой объективации; определяются когнитивные признаки концепта гора с помощью данных свободного ассоциативного эксперимента среди студентов МГПУ имени Богдана Хмельницкого.

Ключевые слова: концептуальная модель, концепт, когнитивные признаки, ассоциативно-вербальная модель.

Homchak O. G. Associative-verbal field of the concept mountain in the Ukrainian language world picture. – Article.

The article represents the experience of the analysis of the concept mountain and the peculiarities of its linguistic objectification. The study describes the associative-verbal (cognitive) model of conceptual sphere mountain based on the results of a sporadic associative experiment performed during 2014–2015 among the students at Melitopol State Pedagogical Institute after Bohdan Khmelnytsky.

Key words: conceptual model, concept, cognitive features, associative-verbal (cognitive) model.

Актуальність дослідження зумовлена перспективністю вивчення концептів як суті, що розкриває світогляд нації. При цьому порівняння концептів, що належать свідомості носіїв різних культур, дає змогу визначити їхні універсальні та специфічні характеристики. Відсутність єдиного погляду на проблему концепту пов'язана як із відносною новизною концептуальних досліджень, так і зі складністю, поліфункціональністю цієї ментальної суті. Отже, вивчення ключових концептів української ментальності та їх експериментальне дослідження є актуальним і своєчасним.

Метою нашого дослідження є аналіз концепту *гора*, розгляд його понятійного й асоціативно-вербального змісту, об'єктивованого в українському мовному просторі.

Концепт *гора* є значущим об'єктом лінгвокогнітивного аналізу, оскільки суть цього концепту може розкриватися різними мовцями несхоже та нетипово. Концепт *гора* є особливо актуальним у сучасному українському суспільно-культурному середовищі. Напружена політична й економічна ситуація в країні може викликати в мовців найрізноманітніші асоціативні відгуки, починаючи від слова-стимула «перешкода» до фрази «стояти один за одного горою».

Концепт як елемент буденної свідомості досліджується нами крізь призму асоціативного поля. Асоціативне поле не просто відображає знання про світ сучасного носія мови, але й значимість тієї чи іншої галузі знань.

Використання асоціативного експерименту для виявлення особливостей мовної свідомості є не новим (Л. Адоніна [1], А. Залевська [2], С. Мартінек [4], О. Нещерет [5], А. Рудакова [7], Й. Стернін [8] та ін.). Важливою характеристикою концепту є його асоціативне поле, для побудови

якого використовують методику вільного асоціативного експерименту, що дає змогу виявити сукупність парадигматично та синтагматично пов'язаних вербальних репрезентантів концепту, а також систему породжених ними асоціацій. Лінгвісти стверджують, що «асоціативний експеримент фіксує актуальне для людини психологічне значення слова, більш явно показує відмінність його реальної семантики від значення, поданого в словнику, виявляє простір асоціювання, який виходить далеко за межі словникових статей і є психічною реальністю «живого» слова» [5, с. 35]. На думку дослідників, «метод вільного асоціативного експерименту дає можливість виявити глибинну структуру поняття, актуалізовану асоціаціями інформантів» [6, с. 28].

Психолінгвістичні дослідження свідчать, що асоціативне поле будується за певним принципом: асоціативне значення є ядром асоціативного поля, частина індивідуальних уявлень мовця утворює периферію. Унаочненню такого погляду стають асоціативні словники, у яких ядерно-периферійна будова представлена компоновкою реакцій від найбільш до найменш частотних. В «Українському асоціативному словнику» [4] немає слова-стимулу *гора*, тому ми поставили перед собою завдання за допомогою асоціативного експерименту сформувати власний масив реакцій на це слово-стимул.

Суть асоціативного експерименту полягає в тому, що реципієнти повинні назвати реакцію на слово-стимул одним словом, яке першим спало на думку, або кількома словами, що виникли у свідомості як первинна асоціація. Слова-реакції підраховують, розміщують за спадом частот і таким чином установлюється асоціативне поле концепту. Асоціативний експеримент відбувався серед студентів Мелітопольського державного педаго-

гічного університету. В експерименті взяло участь 300 студентів.

Асоціативно-вербальне поле досліджуваного концепту після оброблення отриманих результатів було структуроване у вигляді словникової статті.

ГОРА (300)

висота – 43; Крим – 34; вершина – 30; сніг – 28; висока – 22; Карпати, Магомет – 15; велич, височінь, повітря, свобода – 13; краса, природа – 12; велика, перешкоди – 11; каміння, сила – 10; високо – 9; не-досяжність – 8; відпочинок, ліс, небо, страх, труднощі – 7; Говерла, Еверест – 6; Ай-Петрі, альпініст, міць, море, похід, підйом, свіжість, сонце – 5; Арарат, захоплення, подорож, трава, тяжкість, холод, ціль – 4; безмежна, величність, втома, досягнення, земля, краєвид, крута, літо, натхнення, нездоланна, непорушна, пейзаж, проблеми, річка, скеля, сніжна вершина, схили, туман, успіх, хмари – 3; важкий шлях, велетень, вітер, вічність, воля, вулкан, голосно, гора з пліч, гуцули, дерева, засніжена, здолання, кар'єра, коричнева, лижі, міцність, небезпека, пагорб, перемога, печери, стійкість, страшно, Фудзіяма – 2; адреналін, безкраїсть, безнадія, біль, бабуся, боротьба, ведмідь, верблюд, видимість, вільно, вогнище, водоспад, Голгофа, Горацій, горбата, горе, давність, далека, далеко, дорога, Едельвейс, задоволення, захищеність, зелень, земляний насип, знання, зміни, знервованість, зусилля, історія, крик, канатна дорога, кремезна, крок до неба, круча, лампа, легкість, любов, мандри, мета, могутність, мотузка, мрія, навісна, наступ, небокрай, невимовно, невідомість, незалежність, непідступність, нетрі, низини, об'ємність, обрив, огляд, озеро, орел, освіта, падіння, палатки, печаль, підвищення, підійматися, піднесеність, піраміда, пісні, пісок, поганий настрої, політ, похвала, прання, праця, простір, прохолода, пригоди, прірва, радість, робота, рослинність, руїни, самотність, свіжий подих, стійка, скелелаз, сльози, сміття, сноуборд, спека, спогади, спокій, спорт, спуск, стіна, стрес, ступінь, суєта, табір, таємничість, тепло, трембіти, туризм, тягар, цукерки, хвиля, холод, хрест, шарпетки, явище, ялинки, Ялта – 1; 290+74+102+0.

За допомогою методу когнітивної інтерпретації представляємо отримані мовні одиниці у вигляді набору когнітивних ознак, які розташовані в порядку зменшення їх частоти.

Отже, слово-стимул *гора* асоціюється у свідомості реципієнтів із:

– **явищами природи** – 62: повітря – 13, природа – 12, каміння – 10, сонце – 5, земля – 3, печери – 2, пісок – 1, небо – 7, нетрі – 1, туман – 3, хмари – 3, вітер – 2;

– **фізичними величинами** – 58: висота – 43, сила – 10, міць – 5;

– **семантико-стилістичними синонімами** – 53: вершина – 30, височінь – 13, скеля – 3, схили – 3, пагорб – 2, підвищення – 1, земляний насип – 1;

– **якостями відповідно до вражень і відчуттів** – 44: висока – 9, тяжкість – 4, міцність – 2, стійкість – 2, об'ємність – 1, свіжість – 5, свіжий подих – 1, нездоланна – 3, непорушна – 3, горбата – 1, засніжена – 2, кремезна – 1, далека – 1, далеко – 1, безмежна – 3, навісна – 1, стійка – 1, крута – 3;

– **абстрактними явищами** – 44: велич – 13, краса – 12, величність – 3, вічність – 2, спогади – 1, невідомість – 1, незалежність – 1, самотність – 1, суєта – 1, явище – 1, мрія – 1, безкраїсть – 1, тягар – 1, ступінь – 1, таємничість – 1, могутність – 1, видимість – 1, непідступність – 1;

– **назвами гір** – 40: Карпати – 15, Говерла – 6, Еверест – 6, Ай-Петрі – 5, Арарат – 4, Фудзіяма – 2, Голгофа – 1, Едельвейс – 1;

– **порами року** – 39: сніг – 28, літо – 3, спека – 1, тепло – 1, холод – 5, прохолода – 1;

– **позитивними відчуттями** – 39: свобода – 13, не-досяжність – 8, захоплення – 4, натхнення – 3, воля – 2, любов – 1, вільно – 1, задоволення – 1, захищеність – 1, легкість – 1, спокій – 1, радість – 1, піднесеність – 1, адреналін – 1;

– **назвою півострова** – 34: Крим – 34;

– **розміром** – 33: висока – 22, велика – 11;

– **перешкодами** – 27: перешкоди – 11, труднощі – 7, проблеми – 3, важкий шлях – 2, небезпека – 2, політ – 1, падіння – 1;

– **спортом** – 21: альпініст – 5, похід – 5, підйом – 5, лижі – 2, скелелаз – 1, сноуборд – 1, спорт – 1, спуск – 1;

– **негативними відчуттями** – 17: страх – 7, втома – 3, біль – 1, безнадія – 1, знервованість – 1, печаль – 1, поганий настрої – 1, горе – 1, стрес – 1;

– **іменами людей-легенд** – 16: Магомет – 15, Горацій – 1;

– **рослинністю** – 16: рослинність – 1, ялинки – 1, ліс – 7, трава – 4, зелень – 1, дерева – 2;

– **цільями** – 13: ціль – 4, досягнення – 3, успіх – 3, мета – 1, перемога – 2;

– **водою** – 11: море – 5, річка – 3, озеро – 1, хвиля – 1, водоспад – 1;

– **туризмом** – 9: туризм – 1, відпочинок – 7, табір – 1;

– **простором** – 8: краєвид – 3, пейзаж – 3, небокрай – 1, простір – 1;

– **контекстуальними синонімами** – 8: велетень – 2, вулкан – 2, сніжна вершина – 3, піраміда – 1;

– **дорогою** – 8: дорога – 1, подорож – 4, мандри – 1, пригоди – 1, канатна дорога – 1;

– **емоціями** – 8: страшно – 2, голосно – 2, крик – 1, сльози – 1, невимовно – 1, похвала – 1;

– **людським побутом** – 7: шарпетки – 1, вогнище – 1, мотузка – 1, лампа – 1, стіна – 1, сміття – 1, палатки – 1;

– **боротьбою** – 6: боротьба – 1, зусилля – 1, наступ – 1, підійматися – 1, здолання – 2;

- **антонімічними поняттями** – **5**: низини – 1, круча – 1, обрив – 1, руїни – 1, прірва – 1;
- **роботою, працею** – **4**: кар'єра – 2, робота – 1, праця – 1;
- **їжею** – **1**: печена картопля – 1, кава – 1, цукерки – 1, чай – 1;
- **фразеологізмами** – **3**: гора з пліч – 2, крок до неба – 1;
- **історією** – **3**: історія – 1, зміни – 1, давність – 1;
- **гуцульським народом** – **3**: гуцули – 2, трембіти – 1;
- **тваринами і птахами** – **3**: ведмідь – 1, верблюди – 1, орел – 1;
- **кольором** – **2**: коричнева – 2;
- **діями** – **2**: прання – 1, огляд – 1;
- **музикою** – **2**: пісні – 1, шум води – 1;
- **запахом** – **2**: аромат парфумів – 1, запах трав – 1;
- **символами досягнення інтелектуальних вершин** – **2**: знання – 1, освіта – 1;
- **теплом** – **1**: тепло вогнища – 1;
- **символом сходження** – **1**: хрест – 1;
- **назвою міста** – **1**: Ялта – 1;
- **родиною** – **1**: бабуся – 1.

Концепт *гора* у свідомості мовних носіїв виликає велику кількість асоціативних об'єктів, що представляють собою 38 когнітивних ознак, які організують його асоціативно-вербальну модель.

Ядро концепту складається з когнітивних ознак: явища природи – **62**, фізичні величини – **58**, семантико-стилістичні синоніми – **53**. Домінантами в кожній із когнітивних ознак є такі слова-стимули, розташовані в порядку спадання: *висота* – **43**; *вершина* – **30**; *повітря* – **13**.

Навколоядерна зона: якості відповідно до вражень і відчуттів – **44**, абстрактні явища – **44**, назви гір – **40**, пори року – **39**, позитивні відчуття та почуття – **39**, назва півострова – **34**, розмір – **33**. Домінантами в кожній із когнітивних ознак навколоядерної зони є такі слова-стимули, розташовані в порядку спадання: *Крим* – **34**; *сніг* – **28**; *висока* – **22**; *Карпати* – **15**; *свобода* – **13**; *велич* – **13**; *високо* – **9**.

Ближня периферія: перешкоди – **27**, спорт – **21**, негативні відчуття – **17**, імена людей – **16**, рослинність – **16**, цілі – **13**, вода – **11**.

Дальня периферія: туризм – **9**, простір – **8**, контекстуальні синоніми – **8**, дорога – **8**, емоції – **8**, людський побут – **7**, боротьба – **6**, антоніми – **5**.

Крайня периферія: робота, праця – **4**, фразеологізми – **3**, історія – **3**, гуцульський народ – **3**, тварини й птахи – **3**, колір – **2**, дії – **2** та ін.

Отже, асоціативно-вербальне поле концепту *гора* складається з компактного **ядра** (співвідношення з явищами природи, фізичні величини, семантико-стилістичні синоніми) та з менш компактною **навколоядерної зони** (якості відповідно до вражень і відчуттів, абстрактні яви-

ща, назви гір, пори року, позитивні відчуття та почуття, назви півострова, розмір тощо). Компактне ядро свідчить про сформований яскраво виражений стереотип уявлення концепту *гора* в повсякденній свідомості сучасних носіїв української мови.

У результаті вільного асоціативного експерименту виявлено такі різновиди асоціацій:

1) синтагматичні атрибутивні – містять у собі оцінку й разом зі стимулом утворюють підрядне словосполучення: *гора* – *велика, висока, нездоланна, непорушна, горбата, засніжена, кремезна, далека, безмежна, навісна, стійка, крута, коричнева* тощо;

2) парадигматичні, до яких належать реакції, виражені іменниками, які є ширшими, вужчими, подібними чи протилежними поняттями до слів-стимулів. Серед них: а) гіперонімічні: *Карпати, Говерла, Еверест, Ай-Петрі, Арарат, Фудзіяма, Голгофа* тощо; б) антонімічні: *низини, круча, обрив, руїни, прірва* тощо;

3) тематичні: *туризм, відпочинок, краєвид, пейзаж, небокрай, дорога, подорож, канатна дорога, вогнище, мотузка, палатки, висота, сила, природа, каміння, сонце, земля, печери, пісок, хмари* тощо.

Асоціативне поле концепту *гора* репрезентує переважно парадигматичними реакціями. Як уважають лінгвісти, поряд із фактором частотності (він є вирішальним) парадигматичні асоціати виразніше фіксують семантичну сутність концепту, а синтагматичні асоціати вказують переважно на семантичну периферію, валентні спроможності концепту [3].

Образний компонент концепту *гора* включає перцептивні й когнітивні образні ознаки.

1. Перцептивні образні ознаки, що входять в образний компонент концепту *гора*, виникають на основі візуальних, акустичних, смакових і тактильних відчуттів.

Візуальні образні ознаки, що акцентують увагу на явищах природи, є ядерними (*природа, каміння, сонце, земля, печери, пісок, небо, туман, хмари* тощо).

У структурі образного компонента концепту *свято* присутні смакові образи: *печена картопля, кава, цукерки, чай*. Приємні смакові відчуття асоціюються з позитивними емоціями, задоволенням.

Нюхові образи (*аромат парфумів, запах трав*) і звукові образи (*пісні, шум води*) підкреслюють сусідство природних звуків і звуків цивілізації.

Тактильні образи у структурі концепту *свято* представлені одиночною реакцією *тепло вогнища*, яка відображає усталений у суспільстві стереотип відчуття в людини затишку від вогнища на природі.

2. Когнітивні образи у структурі концепту *гора* засновані на позитивних емоціях і почуттях

(свобода, недосяжність, захоплення, натхнення, воля, любов, задоволення, захищеність, легкість, спокій, радість, піднесеність, адреналін тощо).

Семантична багатогранність концепту *гора*, репрезентованого численними назвами, засвідчує

його аксіологічну значущість, зв'язок із культурним контекстом, що відкриває перспективи для подальших ґрунтовних досліджень як цієї, так і інших етнокультурних концептуальних одиниць у мовній картині світу українців.

Література

1. Адонина Л. Концепт «женщина» в русском языковом и когнитивном сознании / Л. Адонина. – Севастополь : Рибэст, 2007. – 168 с.
2. Залевская А. Некоторые проблемы подготовки ассоциативного эксперимента и обработки его результатов / А. Залевская // Экспериментальные исследования в области лексики и фонетики английского языка. Ученые записки – Калинин. – 1971. – Т. 98. – Ч. II. – С. 3–120.
3. Карпенко О. Проблематика когнітивної ономастики : [монографія] / О. Карпенко. – Одеса : Астропринт, 2006. – 328 с.
4. Мартінек С. Український асоціативний словник: У 2 т. – Т. 1: Від стимулу до реакції / С. Мартінек. – Львів : Паїс, 2008. – 344 с.
5. Нещерет О. М.В. Гоголь у сприйнятті ніжинських студентів (за матеріалами асоціативного експерименту) / О. Нещерет // Наукові записки Ніжинського державного університету ім. Миколи Гоголя. Серія: Філологічні науки. – 2012. – Кн. 1. – С. 35–38.
6. Пономаренко Т. Понятие «Украина» в лингвоментальности одесситов / Т. Пономаренко // Вісник Черкаського університету. – Черкаси, 2003. – Вип. 44. Серія «Філологічні науки». – С. 28–37.
7. Рудакова А. Когнитология и когнитивная лингвистика / А. Рудакова. – Воронеж : Истоки, 2004. – 80 с.
8. Стернин Й. Методика исследования структуры концепта / Й. Стернин // Методологические проблемы когнитивной лингвистики: научное издание. – Воронеж : ВГУ, 2001. – С. 58–65.